

ОЛИЙ ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ҲАРБИЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Ҳамдамов Ҳайдарбек Каримович

Жиззах давлат педагогика институти “Умумий психология”
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада ҳарбий психологиянинг тарихий шаклланиши ҳамда замонавий фан тармоғи сифатида ривожланиши босқичлари, унинг вазибалари ва тузилиши, шунингдек ҳарбий таълим муассасаларида психологик фанларни жорий этишнинг муаммо ва истиқболлари ёритилган. Илмий истеъмолга киритилмаган бир қанча психологик манбалар асосида ҳарбий психологиянинг мустақил фан сифатидаги асосий йўналишлари ва истиқболдаги муаммолари таҳлил қилинди.

Калит сўзлар: ҳарбий жамоа, психика, ахлоқий-психологик тайёргарлик, инсон психикасини кучайтириш, илмий психологик билимлар, ҳарбий психология, ҳарбий хизматчи шахси психологияси, армияда гуруҳ ва шахслараро муносабатлар психологияси, тинчлик пайтида ҳарбий фаолият психологияси, ҳарбий интизом психологияси, жанг ва уруш психологияси.

МНОГОЗНАЧИТЕЛЬНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ВОЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье раскрывается история возникновения и развитие военной психологии как отрасли современной науки, ее структура и функции, а также проблемы и перспективы внедрения психологических дисциплин в военных образовательных учреждениях Узбекистана. На основе привлечения многих ранее неиспользованных источников проанализированы основные направления и перспективные проблемы военной психологии как самостоятельная дисциплина.

Ключевые слова: воинский коллектив, психика, морально-психологическая подготовка, усиление человеческой психики, научно-психологические знания, военная психология, психология личности военнослужащего, психология личностных взаимоотношений в армейской группе, психология военной деятельности в мирное время, психология воинской дисциплины, психология боя и войны.

THE SIGNIFICANCE OF TEACHING MILITARY PSYCHOLOGY IN THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL SYSTEM

Annotation

This article investigates the history and development of military psychology as a branch of contemporary science, its structure and functions. The article deals with problems and perspectives of inclusion psychological sciences in

military schools. Main directions and perspective problems of military psychology as an independent discipline have been analyzed with the help of new sources.

Key words: military group, mind, moral and psychological training, reinforcement of human mind, scientific and psychological knowledge, military psychology, psychology of a soldier, psychology of relationship of group in armed forces, psychology of military activity in peace, psychology of military discipline, psychology of war.

Уруш ва тинчлик каби инсоният олдида турган глобал муаммони ҳал этиш зарур бўлиб турган бугунги таҳликали замонда Ватанимизнинг тинчлиги, осойишталигини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ҳарбий қисм ва бўлинмалари шахсий таркибининг, қолаверса ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир.

Мудофаа ва хавфсизлик соҳасида амалга оширилаётган ишлар Ватан ҳимояси, юрт тинчлиги ҳамда давлатимиз истиқболи учун жонкуяр, фидокор, ватанпарвар, виждонли ҳамда ўз хизмат бурчини сидқидилдан бажарадиган хизматчиларни етиштириш вазифасини кўймоқда.

Бу каби мақсадларни самарали амалга оширишда инсоннинг ички дунёси, унинг руҳиятини ҳар томонлама ўрганувчи психология фанининг аҳамияти бениҳоя каттадир.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида психологиянинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Ҳарбий таълим соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Психологик билимлар билан қуролланиш ҳарбий хизматчилар ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Барчага маълумки, инсон зоти бутун ҳаёти давомида асосан муайян муаммоларни ечиш билан овора бўлади. Эҳтиёж бор жойда ўз-ўзидан турли-туман муаммолар келиб чиқади. Каттаю-кичик турли муаммолар инсонни бутун умри давомида таъқиб этади. Оддий қилиб айтганда, ҳаёт бу – муаммоларни ечиб бориш жараёнидир. Тан олиш керакки, муаммоларнинг катта бир қисми инсонларни бир-бирларини тушунмасликлари оқибатида вужудга келади. Ота ўғлини, командир қўл остидаги аскарни, раҳбар ходимни ёки аксинча, ўғил отани, аскар командирни, ходим эса раҳбарни тушунмаса ўзаро хусумат, хафагарчилик, кек, ҳаттоки ўз жонига қасд қилиш кабилар билан бирга иш самарадорлигини пасайиб кетиши каби муаммолар вужудга келади. Ҳарбий соҳа ходимлари бир-бирларини яхши тушунишлари учун руҳиятнинг таркибий қисмларини билишлари керак бўлади. Яъни ҳарбий жамоада ёки бошқа бир гуруҳда инсонлар бир-бирларини ижобий тушунишлари учун улар ҳаётий ҳамда илмий психологик билимлар билан маълум маънода қуролланишлари лозим. Шундагина пайдо бўлиши мумкин бўлган муаммоларни миқдорини камайтириш имкони туғилади.

Психологик билимлар билан қуролланишнинг яна бир аҳамиятли томони шундаки, ҳарбий соҳа ходими ўз ишининг сифати ва самарадорлигини ошириши учун ўзининг имкониятларини билиш билан бирга ўзгаларнинг имкониятлари ҳамда хатти-ҳаракатларини башорат қила

олиш қобилиятига эга бўлиши лозим. Бундай мақсадлар эса психологик билимларни талаб этади. Барчага маълумки, агар инсон яшаб турган ҳаётдан нимани хоҳлаётганлигини аниқ билмаса муайян муаммоларга дуч келади. Инсон ўзининг руҳий имкониятларини тўғри баҳолай олган тақдирдагина ҳаётда муваффақиятга эришиши мумкин. Ўзининг психологик имкониятларига тўғри баҳо бера олмайдиган ҳамда ўзини етарли даражада тушунмайдиган инсон ҳаётда кетма-кет хатоларга йўл қўяди. Баркамоллик томон интилаётган инсон психологик жиҳатдан доимо ўзининг имкониятлари, ютуқлари ва камчиликларини билиб юриши керак бўлади.

Аниқроқ қилиб айтганда, инсон ўзини шахс сифатида тавсифлай олиш қобилиятига эга бўлган пайтдан бошлаб унда камолот сари қадам ташлаш имконияти пайдо бўлади. Юқоридаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун психологияни билимлар тизими сифатида ўзлаштириш катта назарий ва амалий ёрдам бўлиши шубҳасиздир. Психологиянинг энг аҳамиятли томони шундаки, психологик билимларни тизимли равишда ўзлаштирган инсон ўз-ўзини англай бошлайди, ютуқ ва камчиликларини таҳлил қилади ҳамда зарурий ҳолларда уларга муайян ўзгартиришлар киритади. Психологик билимларни ўзлаштириш командирларга қўл остидаги ҳарбий хизматчининг ички дунёсида нималар кечаётганлигини яхшироқ тушуниш, “кўнглига қўл солиш” ҳамда унинг психик ривожланишида кўриниб турган камчиликларни тузатиш учун ниҳоятда зарурдир. Шунингдек, психологик билимларни тизимли равишда ўзлаштириш самарали муомала ва мулоқот ўрнатиш йўлида инсонларнинг кайфияти, феъл-атвори, руҳий имкониятлари, диди, қизиқишлари, ютуқ ва камчиликлари билан ҳисоблашишда кўмакчи вазифасини ўташи мумкин.

Психологияни ўрганиш ҳарбий хизматчига ақлий салоҳиятни ўстириш, хотирани кучайтириш, диққат кучини ошириш, ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш ҳамда янги билим ва кўникмаларни тез ва осон ўзлаштириш имконини беради. Муайян психологик билимларга эга бўлган инсон ўз фикр-мулоҳазаларини бошқаларга қараганда нутқда тўғри ифодалай олади ҳамда ўзгаларнинг нутқини тўғри тушуна олади; ўзининг ақл-идроқини, психик жараёнларини пухта билиб олади ҳамда уларга эътиборини қаратади; ақлий фаолиятни ҳамда психик жараёнларни кучайтирувчи йўللарни билиб олади ва ўз руҳиятини тизимли равишда тарбиялаб, тоблаб, шакллантириб боради.

Бизга маълумки, ҳар бир инсон ўзи яшаб турган олам ва ҳаёт ҳақида муайян бир билимларга эгадир. Инсонлар умри давомида тўплаган билимларига кўра “ақлли”, “ақлсиз”, “билимли”, “билимсиз” “қобилиятли” ёки “қобилиятсиз” каби турли сифат ва даражаларга бўлинадилар.

Ҳарбий хизматчи ўз касбининг ҳақиқий эгаси бўлиши учун ўзини қуршаб турган атроф-муҳит ҳақида билим ва тасаввурга эга бўлиши шартдир. Олам ва одам, табиат ва жамият ҳамда фазо ҳақидаги билимлар инсон психикасининг муҳим шакли бўлган билиш жараёнлари ёрдамида тўпланади ва ривожланади. Ҳарбий хизматчилар самарали фаолият олиб боришлари учун уларнинг психикаси, биринчи ўринда психологик билиш жараёнлари ҳар томонлама кучли бўлиши керак. Психикаси мустаҳкам ва

мусаффо бўлган одам ҳар қандай қийин, экстремал ҳолатлардан осонликча, безарар чиқиб кета олади. Психикаси кучли бўлган ҳарбий хизматчи ҳарбий ҳаракатлар давомида ўзини дадил тутати, Ватанни ишончли ҳимоя қила олади. Шунинг учун ҳам, шахсий таркибнинг ахлоқий-психологик тайёргарлигида **“инсон психикасини кучайтириш”** муҳим аҳамиятга эга бўлган тадбирлар сирасига киради.

Шахсий таркибни илмий психологик билимлар билан қуроллантириш АҚШ, Буюк Британия, Россия, Франция, Исроил ва бошқа жаҳоннинг кўплаб ривожланган ва ривожланаётган давлатларда йўлга қўйилган. Бунда ҳарбий психология фанининг аҳамияти каттадир.

XIX аср охирлари ва XX аср бошларида Россияда ҳарбий психология билан самарали шуғулланган тадқиқотчилардан бири Г.Е.Шумков ўша даврларда аскарларнинг тарбияси ҳамда жанговар ҳолатларга тайёргарлиги илмий психологик билимларга асосланган қатъий тизим асосида ўтказилиши шарт деб ҳисоблаган [4].

Ҳарбий психология – ҳарбий хизматчи ва ҳарбий жамоаларнинг ички дунёси ҳамда аскарнинг психик ривожланиш қонуниятларини ўрганадиган психологиянинг алоҳида тармоғи. Ҳарбий психология фани қуйидаги 5 йўналиш бўйича ўрганилади:

1. Ҳарбий хизматчи шахси психологияси;
2. Армияда гуруҳ ва шахслараро муносабатлар психологияси;
3. Тинчлик пайтида ҳарбий фаолият психологияси;
4. Ҳарбий интизом психологияси;
5. Жанг ва уруш психологияси.

Ҳарбий хизматчи шахси психологияси. Мазкур йўналиш ҳарбий хизматчининг психикаси ва хулқ-атворини ҳарбий иш самарадорлигини ошириш ҳамда салбий ҳолатларни олдини олиш мақсадида ўрганиш учун мўлжалланган. Аскарни руҳий-маънавий жиҳатдан бақувват, билимли ҳамда соҳасининг профессионали қилиб тарбиялаш мақсадида командирлар уларнинг психик дунёсини ўрганиб олишлари керак бўлади. Бундай даражага ҳарбий хизматчининг ўзи ҳам ўз-ўзини кузатиш, ўрганиш ва мустақил тарбия натижасида эришиши мумкин.

Армияда гуруҳ ва шахслараро муносабатлар психологияси. Ҳарбий жамоа орасида жанговар ўртоқлик ҳамда елкадошликни шакллантириш, жамоада рўй бериши мумкин бўлган зиддиятларни бартараф қилиш, жамоани психологик жиҳатдан тўғри шакллантириш кабилар мазкур йўналишнинг бош мақсадидир.

Тинчлик пайтида ҳарбий фаолият психологияси. Маълумки, тинчлик пайтида шахсий таркиб асосан ўқув, маиший ҳамда ҳар кунги хизмат фаолияти билан шуғулланадилар. Жанговар, жисмоний, саф, маънавий-маърифий ҳамда мутахассислик бўйича билим, кўникма ва малакаларни ошириш ҳарбий хизматчиларнинг тинчлик пайтида бажариши лозим бўлган асосий вазифасидир. Таълим мобайнида юзага келиши мумкин бўлган психологик муаммоларни бртараф этиш, шунингдек таълим сифати ва самарадорлигини оширишнинг психологик қонуниятларини ишлаб чиқиш

ушбу йўналишнинг тадқиқот доирасига киради.

Ҳарбий интизом психологияси. Ҳарбий интизомни психологик жиҳатдан таҳлил қилиш, интизомни мустаҳкамлаш мақсадида психологик усулларни ишлаб чиқиш кабилар ҳарбий интизом психологиясида кўриб чиқилади.

Жанг ва уруш психологияси. Аскарда реал ҳарбий ҳаракатлар жараёнида кечадиган руҳий ҳодисаларни ўрганиш, ҳарбий хизматчиларга руҳий барқарорликни сақлай олишнинг психологик усулларини ўргатиш, жанг шароитларида бошқарувнинг психологик асосларини ишлаб чиқиш кабилар жанг ва уруш психологиясининг вазифасидир.

Ҳарбий психологиянинг тадқиқот доираси ҳарбий-профессионал фаолиятнинг турли шароитларида ҳарбий хизматчи психикасининг намоён бўлиши хусусиятлари ҳамда ҳарбий жамоаларга хос психологик жараёнлар, ҳолатлар ва хусусиятларни ташкил этади [3].

Ҳарбий психология психологиянинг алоҳида тармоғи сифатида XX аср бошларида шаклланган. Шунинг алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, давлатчилик пайдо бўлиб ҳар бир мамлакат ўз армиясига эга бўлганидан кейин давлат ва армия бошлиқлари ўз армиясини ҳар томонлама ривожлантириш масаласига жиддий эътибор қаратганлар. Табиийки, ўтмишдаги Қуролли Кучлар билан замонавий армия ўртасида каттагина фарқ бор. Ўз аскарларини жанг майдонига олиб чиққан саркардалар жанг олдида аскарларини руҳлантириш мақсадида турли усуллардан фойдаланганлар. Масалан, бош саркарданинг жанг олдида сўзлаган нутқининг таъсирчанлик даражаси бутун жанг давомида аскарларнинг жанговар руҳини кўтаринкилик ҳолатида бўлишини таъминлаб берган. Искандар Зулқарнайн, Цезарь, Аттила, Чингизхон, Жалолоддин Мангуберди, Соҳибқирон Амир Темур, А.В.Суворов, Наполеон Бонапарт ва бошқа номи улуғ саркардалар ўз аскарларини **руҳлантириш** масаласига катта эътибор қаратганлар. Улар кўп ҳолларда аскарларнинг кайфияти ҳамда эҳтиёжлари билан ҳисоблашганлар. Буюк қомусий олим Арастунинг буюк шогирди, машҳур лашкарбоши Искандар Зулқарнайн ҳар доим жангларга таъсир этадиган ижтимоий-психологик омилларни ҳисобга олган. У биринчилардан бўлиб жанг давомида чекинишга тушган кўшиннинг бир қисми кўшиннинг бошқа қисмини ҳам ваҳимага солиб қўйишини, яъни жангдаги ваҳима тарқалиш хусусиятига эга эканлигини тушуниб етган ва бунга қарши чора қўллашга ҳаракат қилган. Искандар Зулқарнайн саркарданинг ўз аскарларига психологик таъсир ўткази олиш орқали обрў орттириши нақадар муҳим эканлигини ҳам тушунган. Масалан, кўшин сувсизликдан азоб чекаётган бир пайтда ҳукмдорга кўзада қимматли сувни таклиф қилишганида, у аскарлар олдида сувни тўкиб ташлаган ва шу тариқа оддий жангчилар билан елкадош эканлигини намоён қилган.

Соҳибқирон Амир Темур ҳам шахсий таркиб орасидан мард, тадбиркор, ақлли аскарларни доимо танлаб олиб уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатган ва ўстирган. Кейинчалик ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг ривожланиши ҳамда янги ерларнинг очилиши дунёни бўлиб олиш, мустамлакаларни кўпайтиришга бўлган интилишларга асос бўлиб хизмат

қилди. Биринчи жаҳон урушининг (1914-1918) сабаби ҳам айнан дунёни жуғрофий жиҳатдан бўлиб олиш мақсадида бошланди. XX аср бошларида армияда шахсий таркибда аскарларни танлаб олиш, ўқитиш ва тақсимлаш мақсадида оммавий тадқиқотлар ўтказилган. 2-жаҳон уруши (1939-1945)дан кейин, АҚШда ҳарбий психология бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар кучайиб кетди. Бундай тадқиқотлар фақатгина ҳарбий муассасаларни ўзидагина эмас, балки турли психология институтлари билан шартнома асосида ҳам ўтказилар эди. Бугунги кунда АҚШда 100га яқин илмий-тадқиқот марказлари ҳарбий-сиёсий ва психологик тадқиқотлар билан шуғулланмоқда. АҚШ Қуролли Кучларида минглаб дипломли психолог мутахассислари фаолият олиб боради, ҳар йили юзлаб янги мутахассислар хизматга олинади. Инсон омили АҚШда олиб борилаётган ҳарбий-психологик тадқиқотларда энг устувор йўналишлардан бири ҳисобланади. Мазкур йўналиш рамкасида ҳарбий жамоаларда лидерлик муаммоси фаол равишда тадқиқ этилмоқда (Стогдилл, Холландер, Басс, Хэврон, Мак-Грат, Фидлер, Гуцкоу ва бошқалар) [2].

Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган барча олий ҳарбий ўқув юртларида бўлажак офицерларга психологик билимлар тизимли равишда ўргатилади. Олий ҳарбий таълим муассасаларида психология, педагогика, ҳарбий психология ва педагогика, авиация психологияси каби фанларнинг ўқитилиши жорий этилган. Ҳар бир ҳарбий қисм ва бўлинмада малакали психолог мутахассиси лавозимининг бўлиши ҳарбий иш самарадорлигини ошириши шубҳасиздир. Бу борада Ўзбекистонда муайян амалий ҳаракатлар олиб борилмоқда. Республикамиздаги бир неча олий ҳарбий таълим муассасаларида ҳарбий психология кафедралари очилди. Шу билан бирга кўплаб муаммолар ўз ечимини кутмоқда.

Олий ҳарбий таълим тизимида ҳарбий психология фанини ўқитиш билан боғлиқ энг муҳим масалалар қуйидагилардир:

1. Республика олий ўқув юртларидаги психология йўналиши тизимида ҳарбий психология фанининг ўқитилмаслиги.

Олий ҳарбий таълим тизимида ҳарбий психологиядан машғулот ўтаётган мутахассиснинг ўзи ОЎЮда бу фанни ўтмаганлиги таълим самарадорлигига таъсир этиши шубҳасиздир. Психолог мутахассисларни тайёрлайдиган университетларнинг ҳарбий кафедраларида бу фаннинг жорий этилиши мақсадга мувофиқ иш бўлар эди.

2. Олий ҳарбий таълим муассасаларида ҳарбий психология ўқитувчилари орасида номутахассис кадрларнинг кўплиги.

Психологиядан таянч маълумотга эга бўлмаган педагог бу фанни самарали ўта олмаслиги табиий ҳол. Олий маълумотли офицерларни тўрт, олти ёки бир йиллик қайта тайёрлашдан ўтказиш ишлари ҳар доим ҳам яхши самара бермайди.

3. Ҳарбий психология фани бўйича илмий-тадқиқот ишларининг суест олиб борилиши.

Ҳарбий психология ва педагогика ҳамда авиация психологияси бўйича талайгина муаммолар мавжудлиги бу соҳаларнинг ривожланишини, илмий изланишлар олиб борилишини талаб қилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, психологик тайёргарликнинг тизимли равишда олиб борилиши билан шахсий таркибнинг юқори даражадаги жанговар, ахлоқий-психологик ва маънавий-маърифий тайёргарлигига эришилади. Уларда профессионал фаолиятни самарали олиб бориш учун зарур бўлган хусусиятлар шакллантирилади ва ривожлантирилади. Ҳарбий хизматчиларни психологик билимлар билан сифатли куроллантириш ҳарбий иш самарадорлигини оширувчи асосий омиллардан биридир. Шунинг учун ҳам, олий ҳарбий таълим тизимида ҳарбий психология фанини ўқитиш билан боғлиқ методологик масалаларни ҳал этиш бугунги куннинг долзарб масаласи бўлиб қолмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Насриддинов Ч.Р. Ҳарбий психология. Т.: “Фан”, 2004.
2. Под редакцией Р.А. Абдурахманова. Военная психология. Методология, теория, практика. Москва, военный университет, 1996.
3. Под редакцией А.Г. Маклакова. Военная психология: учебник для вузов. Санкт-Петербург, 2005.
4. Шумков Г.Е. Психика бойцов во время сражений. - СПб., 1905. - С.13.
5. Щербатых Ю.В. Общая психология. СПб.: Питер, 2008
6. Majidov, J. (2020). ПРОФЕССИОНАЛ ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА “ТРЕНЕР–СПОРТЧИ” ТИЗИМИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Majidov, J., & Majidova, G. (2020). SHAXS IJTIMOIIY TARAQQIYOTIDA OILA MUHITINING O'RNI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Majidov, J. (2020). PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF THE LEADER PERSONALITY. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
9. Majidov, J. (2020). Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
10. Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723>
11. Majidov, J. (2021). ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА ЎЗARO МУНОСАБАТЛАР КЕЧИШИНИНГ АЙРИМ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/724>
12. Majidov, J. (2021). ВОПРОСЫ ГАРМОНИИ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ О СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ И УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНЬЮ. *Журнал Педагогика и психологии в современном*

образования, 1(1).

ИЗВЛЕЧЕНО

ОТ

<https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1369>